

विरोधी पक्षाचे असहमती पत्र

सादर केलेले महाराष्ट्र विशेष सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक, २०२४ वर

वरवरचे बदल, दडपशाहीचे मूळ कायम

सादर करण्याची तारीख: ९ जुलै, २०२५

९ जुलै, २०२५ रोजी राज्य विधानसभेत सादर करण्यात आलेले महाराष्ट्र विशेष सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक, २०२४ हे महाराष्ट्र सरकारने सार्वजनिक सुरक्षेच्या नावाखाली असामान्य कार्यकारी अधिकार एकत्रित आणि वैध करण्याचा एक हेतुपुरस्सर प्रयत्न आहे. संयुक्त समितीच्या शिफारशीनंतर काही प्रक्रियात्मक बदल केले असले तरी, विधेयकाची मूळ रचना दडपशाहीची, संदिग्ध आणि दुरुपयोगास पात्र आहे.

विरोधी सदस्यांनी, नागरिक समाजाने आणि संविधानिक तज्ञांनी उपस्थित केलेल्या महत्वाच्या चिंतांकडे दुर्लक्ष केले आहे किंवा त्यांना बाजूला सारले आहे. महाराष्ट्र विशेष सार्वजनिक सुरक्षा (MSPS) विधेयकाच्या पूर्वीच्या स्वरूपात संयुक्त समितीने केवळ तीन औपचारिक दुरुस्त्या केल्या आहेत, त्या खालीलप्रमाणे आहेत:

- उद्देश कलम पुन्हा तयार करणे, ज्यामध्ये "मूलगामी डाव्या विचारसरणीच्या संघटना किंवा तत्सम संघटनांना" लक्ष्य केले जाईल;
- सल्लागार मंडळाची रचना पुन्हा तयार करणे;
- तपास अधिकाऱ्याचा दर्जा उपनिरीक्षक वरून पोलीस उपअधीक्षक करणे.

अंतिम विधेयक अजूनही:

- कार्यकारी मंडळाला योग्य प्रक्रियेशिवाय संस्थांना "बेकायदेशीर" ठरवण्याचा अधिकार देते;
- "बेकायदेशीर कृती" च्या संदिग्ध व्याख्यांखाली नियमित विरोधाला गुन्हेगारी ठरवते;
- न्यायेतर यंत्रणांद्वारे मालमत्ता जप्त करणे, बेदखल करणे आणि आर्थिक नुकसान करण्यास सक्षम करते;
- कनिष्ठ न्यायालयांना अधिकारक्षेत्रातून वगळते, प्रभावीपणे सुलभ न्यायिक उपायांना बंद करते;
- "सद्भावनेने" काम करणाऱ्या राज्य अधिकाऱ्यांना संपूर्ण संरक्षण प्रदान करते;
- विरोधी गट, कार्यकर्ते आणि आंदोलनांवर वैचारिकदृष्ट्या प्रेरित कारवाईसाठी आधार तयार करते.

सुधारित विधेयकाचा सारांश खालीलप्रमाणे आहे:

I. उद्देश आणि मांडणी: विरोधाला अतिरेकी म्हणून गुन्हेगारी ठरवणे

विधेयकाचा सुधारित उद्देश आता "डाव्या विचारसरणीच्या अतिरेकी संघटना किंवा तत्सम संघटनांच्या बेकायदेशीर कारवायांना" लक्ष्य करतो.

हा बदल केवळ सर्वसाधारणपणाची जागा वैचारिक पूर्वग्रहांनी घेतो, ज्यामुळे कायद्यात अपरिभाषित राजकीय संज्ञांचा समावेश होतो. "डाव्या विचारसरणीचे अतिरेकी" किंवा "तत्सम संघटना" यांसारख्या शब्दावली अजूनही कायदेशीररित्या संदिग्ध आणि धोकादायकपणे लवचिक आहेत, ज्यामुळे सरकार कोणत्याही गटाला, शेतकरी संघटनांना, विद्यार्थी समूहांना, नागरी हक्क गटांना सार्वजनिक सुव्यवस्थेसाठी धोका म्हणून लेबल लावू शकते. भाषेतील बदल केवळ वरवरचा आहे आणि विधेयकाची व्यापक दडपशाही शांत करण्यासाठी आहे. अतिरेकीपणा सर्व रंग आणि विचारसरणींचा असतो, ज्यात उजव्या विचारसरणीचा अतिरेकीपणा देखील समाविष्ट आहे, आणि म्हणूनच विधेयकाच्या उद्दिष्टांमध्ये हे वैचारिक रंगकाम प्रस्तावित कायद्याच्या हेतूंना पूर्वग्रहदूषित करते.

II. व्याख्या: संदिग्ध, व्यापक आणि दुरुपयोगास पात्र

कलम २ (फ): "बेकायदेशीर कृती"

विधेयक बेकायदेशीर कृतीची इतकी संदिग्ध व्याख्या करते की ते खालील गोष्टींना गुन्हेगारी ठरवते:

- भाषण ("बोललेले किंवा लिहिलेले")
- चिन्हे, हावभाव किंवा दृश्यात्मक प्रतिनिधित्व
- सार्वजनिक सुव्यवस्थेमध्ये केवळ "हस्तक्षेप करण्याची प्रवृत्ती" किंवा "चिंता निर्माण करणारे" कार्य
- अशा कार्यासाठी निधी उभारणे

ही भाषा अधिकाऱ्यांना अभिव्यक्ती, एकत्र येणे, टीका, उपहास आणि संघटन यांना केवळ संभाव्य धोका आहे असे सूचित करून गुन्हेगारी ठरवण्याची परवानगी देते. येथे प्रत्यक्ष हिंसा, तात्काळ हानी किंवा हेतूची कोणतीही आवश्यकता नाही.

संपूर्ण कलम कलम १९ आणि २१ अंतर्गत प्रमाणबद्धतेच्या तत्वांच्या विरोधात आहे.

III. संघटनांना बेकायदेशीर घोषित करण्याची प्रक्रिया: कोणतेही वास्तविक संरक्षण नाही

कलम ३ ते ७ नुसार, विधेयक सरकारला खालील गोष्टींसाठी अधिकार देते:

- कार्यकारी अधिसूचनेद्वारे एखाद्या संस्थेला "बेकायदेशीर" घोषित करणे;
- अशी घोषणा लागू करणे, अशा परिस्थितीत जिथे राज्य सरकारला एखाद्या संस्थेला तात्काळ प्रभावाने बेकायदेशीर संस्था म्हणून घोषित करणे आवश्यक वाटते, सल्लागार मंडळाच्या पुष्टीकरणापूर्वी;
- "सार्वजनिक हितामध्ये" कोणतीही तथ्ये दडपणे;
- बंदीची मुदत वर्षानुवर्षे वाढवणे, कालावधीवर कोणतीही मर्यादा नाही.

अशा घोषणांचे पुनरावलोकन करणारे सल्लागार मंडळ खालीलप्रमाणे असेल:

- एक निवृत्त उच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश (अध्यक्ष),
- एक निवृत्त जिल्हा न्यायाधीश,
- एक सरकारी वकील.

विशेषतः, सदस्य आणि अध्यक्षांची मुदत अजून दिलेली नाही. यामुळे प्रस्तावित कायद्याच्या नियमांद्वारे सरकारशी जुळवून घेणाऱ्या व्यक्तींना आणण्याची शक्यता खुली राहते.

यामुळे मंडळाची तटस्थता आणि स्वातंत्र्य गंभीरपणे धोक्यात येते. येथे उलटतपासणीची कोणतीही यंत्रणा नाही, पुराव्यासाठी कोणतेही निकष नाहीत, कारणे प्रकाशित करण्याची कोणतीही सक्ती नाही आणि प्रभावित व्यक्तींना गॅंग ऑर्डर किंवा पाळत ठेवण्यास आव्हान देण्याची कोणतीही तरतूद नाही.

IV. संघटना, विश्वास आणि सहभाग गुन्हेगारी ठरवणे

कलम ८: कलम ८ कायद्यांतर्गत "बेकायदेशीर" घोषित केलेल्या कोणत्याही संस्थेशी संबंधित विविध प्रकारच्या क्रियाकलापांना गुन्हेगारी ठरवते. कथित सहभागाच्या स्वरूपानुसार, खालील कृत्यांना ३ वर्षांपर्यंत, ५ वर्षांपर्यंत किंवा ७ वर्षांपर्यंत कारावासाची शिक्षा होऊ शकते:

- बेकायदेशीर संस्थेचा सदस्य असणे;
- अशा संस्थांच्या सभा किंवा कार्यात भाग घेणे;
- त्यांच्या वतीने निधी योगदान करणे किंवा देणग्या घेणे;
- त्यांच्याशी संबंधित सामग्री प्रकाशित करणे किंवा प्रसारित करणे;
- कोणत्याही प्रकारे त्यांचे उद्दिष्टे वाढवणे;
- समर्थनास मदत करणे, प्रोत्साहन देणे, किंवा चिथावणी देणे;
- अशा संस्थांची मालमत्ता ताब्यात घेणे.

राज्याने सहभागाची किती "सक्रिय" मानली आहे यावर आधारित दंड वाढतात. अगदी निष्क्रिय सहभाग देखील कठोर फौजदारी आरोपांना कारणीभूत ठरू शकतो. ही कलमे UAPA ची नक्कल करतात परंतु कमी कायदेशीर मर्यादेवर लागू होतात, ज्यामुळे हिंसक कृत्यांऐवजी विचारधारा आणि संघटनांना पूर्व-गुन्हेगारी ठरवता येते.

V. बेदखल करण्याची, मालमत्ता जप्त करण्याची आणि मालमत्ता जप्त करण्याची शक्ती: असाधारण आणि असमान

कलम ९ आणि १०:

जिल्हाधिकारी आणि पोलीस आयुक्त यांना खालील गोष्टींचे अधिकार आहेत:

- कोणत्याही जागेला "बेकायदेशीर संस्थेशी" संबंधित म्हणून अधिसूचित करणे;
- त्या ठिकाणाहून सर्व रहिवाशांना बेदखल करणे; महिला आणि मुलांना अशा बेदखल करण्यापूर्वी अनिर्दिष्ट "वाजवी वेळ" दिला जाईल.
- तेथे आढळलेली सर्व जंगम मालमत्ता, पैसा, कागदपत्रे किंवा वैयक्तिक वस्तू जप्त करणे आणि जप्त करणे;
- बंदी लागू असेपर्यंत अशा ठिकाणांचा ताबा ठेवणे.

हे विभाग कोणत्याही पूर्व न्यायिक पुनरावलोकनाशिवाय कार्यकारी-नेतृत्वाखालील जप्तीच्या बरोबरीचे आहेत, केवळ नाममात्र नंतरच्या प्रक्रियात्मक सुरक्षा उपाय प्रदान करतात.

हे तरतुदी UAPA सारख्या दहशतवादविरोधी कायद्यांमधून थेट उचलल्या आहेत, परंतु राष्ट्रीय सुरक्षा किंवा दहशतवादी कार्याच्या मर्यादेशिवाय लागू केल्या आहेत. त्यांचा वापर कार्यकर्ते, ना-नफा संस्था आणि राजकीय समूहांविरुद्ध, कोणत्याही गुन्हेगारी गैरकृत्याचा पुरावा न देता केला जाऊ शकतो. वर नमूद केल्याप्रमाणे, व्यक्तींविरुद्ध अनेक कायद्यांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या अशाच तरतुदी, सत्ताधारी सरकारविरुद्ध आंदोलन करणाऱ्या किंवा टीका करणाऱ्या व्यक्ती आणि संस्थांना वारंवार खटल्यांद्वारे आणि जामीन नाकारण्याद्वारे छळाला बळी पडतात.

VI. आर्थिक जप्ती आणि पाळत: अनियंत्रित आर्थिक दडपशाही

कलम ११: निधी जप्त करणे

- सरकारला "समाधानकारकपणे" बेकायदेशीर संस्थेने वापरलेले कोणतेही निधी जप्त करण्याची परवानगी देते;
- बऱ्याच प्रकरणांमध्ये न्यायिक वॉरंट वगळते;
- कर आणि दहशतवाद अंमलबजावणी नियमांइतकेच शोध, जप्ती आणि आर्थिक पाळत ठेवण्याचे अधिकार सक्षम करते.

१५ दिवसांच्या आत प्रतिनिधित्व करण्याचा नाममात्र अधिकार आहे, परंतु अंतिम निर्णय स्वतंत्र न्यायिक प्राधिकरणाऐवजी कार्यकारी मंडळाकडे असतो. न्यायिक देखरेखीचा आणि छाननीचा अभाव प्रस्तावित कायद्याला सत्ताधारी सरकारच्या निरंकुश दुरुपयोगासाठी अधिक असुरक्षित बनवतो.

VII. कायदेशीर उपायांची आणि न्यायिक देखरेखीची कपात

कलम १२: केवळ उच्च न्यायालयातच पुनरीक्षण याचिका दाखल करण्याची परवानगी देते; सत्र किंवा जिल्हा न्यायालयांपर्यंत पोहोच वगळते. यामुळे नागरिकांच्या, विशेषतः गरीब आणि उपेक्षित लोकांच्या न्यायापर्यंत पोहोचण्याच्या अधिकाराचे उल्लंघन होते.

कलम १४: कोणत्याही न्यायालयाला (उच्च न्यायालय किंवा सर्वोच्च न्यायालय वगळता) कायद्यांतर्गत केलेल्या कृतींचे पुनरावलोकन करण्यापासून प्रतिबंधित करते.

या तरतुदी न्यायिक पुनरावलोकनाच्या मूलभूत संरचनेचे आणि न्यायनिवाड्याच्या चार स्तरांचे उल्लंघन करतात. यामुळे कलम १४ आणि २१ चे देखील उल्लंघन होते कारण ते योग्य प्रक्रिया, प्रभावी उपाय आणि योग्य प्रक्रियेला नकार देतात.

VIII. तपास आणि दखल: केंद्रीकृत आणि राजकीयीकरण

कलम १५:

- सर्व गुन्हे दखलपात्र आणि अजामीनपात्र आहेत.
- प्रकरणांची नोंदणी करण्यासाठी डीआयजी-स्तराच्या अधिकाऱ्याकडून लेखी परवानगी आवश्यक आहे, जो तपास अधिकारी देखील निर्दिष्ट करेल जो प्रकरणाचा तपास करेल.

- न्यायालयाद्वारे दखल घेण्यासाठी अतिरिक्त डीजीपी पेक्षा कमी नसलेल्या अधिकाऱ्याचा अहवाल आवश्यक आहे.

हे मॉडेल अटक आणि खटला दोन्हीसाठी राजकीय मंजूरी अनिवार्य करते, ज्यामुळे पोलीस-राजकीय नोकरशाहीच्या हातात प्रशासकीय आणि न्यायिक दोन्ही कार्ये एकत्रित होतात. यामुळे सरकारच्या कार्यकारी शाखेत अधिक सत्ता केंद्रित होते आणि संविधानातील अधिकारांच्या संतुलनाविरुद्ध जाते, ज्यामुळे प्रस्तावित कायदा सत्ताधारी सरकारच्या निरंकुश दुरुपयोगासाठी अधिक असुरक्षित बनतो.

IX. राज्य अधिकाऱ्यांसाठी संपूर्ण संरक्षण

कलम १७:

सरकारला आणि कायद्यांतर्गत "सद्भावनेने" काम करणाऱ्या कोणत्याही अधिकाऱ्याला संपूर्ण दिवाणी आणि फौजदारी संरक्षण प्रदान करते.

येथे कोणतीही स्वतंत्र तक्रार निवारण नाही, खोट्या घोषणांसाठी किंवा दुर्भावनापूर्ण खटल्यासाठी कोणतीही जबाबदारी नाही आणि कोणतीही संस्थात्मक देखरेख नाही. यामुळे ज्या अधिकाऱ्यांनी या कायद्याचा गैरवापर कायदेशीर निषेध, टीका आणि विरोधाविरुद्ध केला आहे त्यांना दंडमुक्ती मिळते.

निष्कर्ष: विधानमंडळाच्या स्वरूपातील संवैधानिक धोका

९ जुलै, २०२५ रोजी सादर करण्यात आलेले महाराष्ट्र विशेष सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक, २०२४ हे सार्वजनिक सुरक्षिततेचे उपाय नाही—ते राजकीय दडपशाहीसाठी एक कायदेशीर ब्लूप्रिंट आहे. ते UAPA, NSA आणि AFSPA मधील सर्वात वाईट वैशिष्ट्ये राष्ट्रीय सुरक्षेच्या संदर्भाशिवाय एकत्र करते आणि त्यांना नागरी प्रतिकार, लोकशाही अभिव्यक्ती आणि विरोधी संघटनांना लागू करते.

या असहमती पत्रात उपस्थित केलेला महत्वाचा मुद्दा हा आहे की, UAPA १९६७ (२००८, २०१९ मध्ये सुधारित), भारतीय न्याय संहिता (BNS), २०२३ आणि MCOCA, १९९९ हे कायदे राज्यात आधीच अस्तित्वात असताना आणि राज्याला व पोलीसांना अनियंत्रित आणि कठोर अधिकार देत असताना, आणखी एका कायद्याची गरज आहे का?

प्रस्तावित कायदा, MSPS विधेयक २०२४, अनेक पूर्व-विद्यमान कायद्यांच्या संदर्भात देखील पाहिला पाहिजे, UAPA १९६७ आणि BNS २०२३ हे केंद्रीय कायदे आहेत जे "दहशतवादविरोधी" आणि "संघटित गुन्हेगारी" चा सामना करण्यासाठी लागू केले गेले आहेत. हे, MCOCA, १९९९, एक राज्य कायदा, आधीच 'दहशतवादी किंवा फुटीरतावादी' मानल्या जाणाऱ्या कारवायांना संबोधित करण्यासाठी विस्तृत कायदेशीर चौकट प्रदान करतात. हे कायदे राज्याला आणि त्याच्या पोलीस यंत्रणेला राष्ट्रीय सुरक्षा, अखंडता किंवा सार्वभौमत्वाला धोका निर्माण करणाऱ्या कृतींमध्ये गुंतलेल्या व्यक्तींविरुद्ध कारवाई करण्यासाठी असाधारण आणि महत्त्वपूर्ण अधिकार देतात.

महाराष्ट्राच्या फौजदारी कायद्यांमध्ये अशा कठोर तरतुदींचा समावेश, विशेषतः आवश्यक सुरक्षा उपायांशिवाय, दुरुपयोगाच्या संभाव्यतेबद्दल गंभीर चिंता निर्माण करतो. सरकारच्या धोरणांविरुद्ध कोणत्याही राजकीय किंवा

रचनात्मक विरोधाबद्दल सध्याच्या असहिष्णुतेच्या वातावरणात आणि तपास यंत्रणांकडून अधिकारांच्या गैरवापरामुळे, हे विधेयक केवळ मनमानी राज्य कारवाईचा धोका वाढवते आणि मूलभूत हक्कांना आणखी धोका निर्माण करते.

MSPS विधेयक, निष्कर्षतः:

- अनावश्यक: महाराष्ट्रात दहशतवादाचा सामना करण्यासाठी MCOCA, UAPA आणि आता BNS च्या तरतुदी आधीच आहेत.
- असंविधानिक: संविधानाच्या कलम १४, १९ आणि २१ चे उल्लंघन करते.
- लोकशाहीविरोधी: विचार, संघटना, संघटन आणि विरोधाला लक्ष्य करते.
- अस्पष्ट आणि बिनजबाबदार: तपासणीशिवाय पोलीस आणि कार्यकारी मंडळाला व्यापक अधिकार देते.

संयुक्त समितीने विरोधी आणि टीकाकारांच्या मतांकडे दुर्लक्ष करणे

महाराष्ट्र विशेष सार्वजनिक सुरक्षा विधेयक, २०२४ (विधानसभा विधेयक क्र. ३३) वरील संयुक्त समितीचा अहवाल, त्याच्या विचारविनिमयात उपस्थित केलेल्या गंभीर आक्षेपांना राजकीय पांढऱ्या धुळीचा लेप लावण्याचे काम करतो. पाच बैठका होऊनही, समितीच्या अहवालात विरोधी सदस्यांनी, विशेषतः महा विकास आघाडी (MVA) चे प्रतिनिधित्व करणाऱ्यांनी व्यक्त केलेल्या महत्वाच्या चिंतांचा स्वीकार किंवा समावेश करण्यात आलेला नाही.

या सदस्यांनी खालील गोष्टींशी संबंधित विशिष्ट आणि महत्त्वपूर्ण आक्षेप नोंदवले होते:

- बेकायदेशीर कृतींच्या संदिग्ध आणि व्यापक व्याख्या;
- जप्ती आणि अटकेचे अनियंत्रित अधिकार;
- जिल्हा न्यायालयांना पूर्णपणे वगळणे;
- सल्लागार मंडळाच्या रचनेत स्वतंत्र देखरेखीचा अभाव;
- योग्य प्रक्रियेशिवाय व्यापक पाळत ठेवणे आणि आर्थिक जप्तीचे अधिकार.

समितीच्या कामकाजादरम्यान यावर चर्चा झाली असली तरी, ९ जुलै, २०२५ रोजी विधानसभेत सादर केलेल्या विधेयकाच्या अंतिम आवृत्तीत त्यापैकी काहीही प्रतिबिंबित झालेले नाही. त्याऐवजी, सरकारने केवळ नाममात्र दुरुस्त्या केल्या आहेत ज्यामुळे कायद्याच्या दडपशाहीच्या चौकटीत कोणताही बदल होत नाही.

याहूनही अधिक चिंताजनक म्हणजे समितीचे अपारदर्शक आणि बहिष्कृत कार्यप्रणाली:

- महाराष्ट्रातील नागरिक आणि संघटनांकडून लेखी आक्षेप मागवले असूनही, सार्वजनिक सुनावणी घेण्यास नकार दिला;
- टीका सादर केलेल्या शेकडो व्यक्ती आणि संघटनांपैकी एकालाही वैयक्तिक सुनावणी दिली नाही;
- प्राप्त झालेल्या आक्षेपांची यादी सार्वजनिक केली नाही, किंवा समितीमधील असहमतीपूर्ण मतांचे पारदर्शकपणे दस्तऐवजीकरण केले नाही.

ही प्रक्रिया स्पष्ट करते की समिती लोकशाही विचारविनिमयाची जागा नव्हती, तर सार्वजनिक टीकेला शांत करण्यासाठी आणि आधीच पूर्वनिर्धारित कायदेशीर निष्कर्षांना वैध ठरवण्यासाठी वापरलेली एक प्रक्रियात्मक औपचारिकता होती.

आता सादर केलेले अंतिम विधेयक या बंद प्रक्रियेला प्रतिबिंबित करते: संवैधानिक त्रुटींनी, वैचारिक लक्ष्यीकरणाने आणि संरचनात्मक पूर्वग्रहांनी भरलेला एक मजकूर, जो "सार्वजनिक सुरक्षिततेसाठी" उपाय म्हणून सादर केला जात असताना, राजकीय दडपशाहीचे साधन म्हणून कार्य करतो.

संयुक्त समितीच्या अहवालावरील संक्षिप्त टीप, मराठी आणि इंग्रजीमध्ये, या असहमती पत्रासह जोडलेली आहे जी विधानसभेच्या पटलावर सादर केली जात आहे.

सिटिझन्स फॉर जस्टिस अँड पीस च्या संघाने तयार केले.